

Multikultúrna tolerancia u vysokoškolákov – výsledky overovania programu rozvíjania tolerancie

Multicultural tolerance of university students – results of verification of Tolerance Stimulation Program

Katarína Hannelová¹, Eva Szobiová¹

¹*Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola, Bratislava*

Abstrakt:

Príspevok sa venuje problematike tolerancie k odlišnostiam a prináša výsledky overovania efektívnosti programu rozvíjania multikultúrnej tolerancie u vysokoškolákov meraním ich postojov pred a po skončení programu. V úvodnej časti predkladá zistenia viacerých výskumov, ktoré sa venovali problematike tolerancie a intolerancie v stredoeurópskom priestore u rôznych skupín populácie. Opierajúc sa o výsledky, ktoré konštatovali zhoršenie vnímania cudzincov občanmi Slovenska, vznikol zámer vypracovať program rozvíjania multikultúrnej tolerancie prostredníctvom kreatívnych skupinových aktivít. Podstatou programu bolo poskytnúť študentom edukatívnou a experienciálnou formou základnú orientáciu v problematike tolerancie k odlišnostiam, prezentovať multikultúrnú toleranciu/intoleranciu ako súčasť dnešného sveta a rozvíjať sociálne zručnosti multikultúrnej komunikácie s inými typmi ľudí z hľadiska kultúry, národa, rasy, náboženstva či minority. Pôsobenie programu sa prejavilo pozitívne v zmene postojov mladých ľudí k odlišnostiam – štatisticky a vecne preukázateľne, keď priaznivo menilo postoje študentov k ľuďom z odlišných kultúr.

Kľúčové slová: multikultúrna tolerancia, postoj, študenti, overovanie programu

Abstract

Following the theoretical and empirical findings, the aim of the study was to verify the shift in multicultural attitudes by observing the change towards tolerance in university students after applying the Stimulation Tolerance Program. In the introduction, the paper presents research findings on the issue of (in)tolerance in the Central European area in different population groups. Based on the results of research stating deterioration in perception of foreigners by Slovak citizens, the intention was to develop a program developing multicultural tolerance through creative group activities.

The research sample consisted of 40 students in the 3rd year of bachelor study at the Faculty of Psychology, Pan-European University in Bratislava, with 5 men and 35 women. The average age of students was 23 years (20–43 years). Students' attitudes were examined through

* Korespondenční autor: doc. PhDr. Eva Szobiová PhD., Fakulta psychológie PEVŠ, Tomášikova 20, 820 09 Bratislava

E-mail: eva.szobiova@paneurouni.com

the Semantic Differential Scale with five relevant concepts as stimuli: “I”, “Slovak citizen”, “Migrant”, “Refugee”, “Multicultural Tolerance”. Participants scored the concepts on a 7-point scale between 12 pairs of bipolar adjectives. The Semantic Differential Scale was administered in the 1st week of the semester before the application of the 12-week program and the week after its end. The core of the program was to provide students with an educational and experimental form of basic orientation on the issue of tolerance to differences, to present multicultural (in)tolerance as a part of today’s world and to develop social skills of multicultural communication with other groups of people in terms of culture, nation, race, religion or minority. The collected data were processed through the SPSS statistical program using descriptive statistics, non-parametric Wilcoxon test and measure of effect size.

Findings have shown that the program has induced changes in students with more favourable perception of themselves (concept “I”). There have been changes on scale in three pairs of adjectives (beautiful – ugly, friendly – hostile, hot – cold), that were statistically significant and showed small/medium/large effect size. There were positive shifts in adjectives mighty, close, calm and hot in the concept “Slovak citizen”, that were on the edge of statistical significance and effect size was small/medium. Even more positive significant average values of the meaning of the concept “Migrant” on all scales after the intervention programme indicate its effectiveness. Positive shifts were also found on all scales of the concept “Refugee” (except for the adjectives – active – passive). In four scales there is a moderate effect size, in one scale (friendly – hostile) there was a small effect size. The concept “Multicultural Tolerance” showed statistically significant positive changes in 10 out of 12 scales, very large effect size was noted in 6 scales.

In line with other research, the intervention program has induced positive changes towards the personality maturity of students. Moreover, on the basis of new experiences with effective behavioural patterns in social situations in a safe and supportive environment, students have acquired more favourable perceptions of themselves (as Slovaks) and other people (migrants, refugees). The most positive changes were found in the concept Multicultural Tolerance, which shows the positive impact of the program on students’ attitudes towards cultural, social, ethnic, religious or racially different people.

The differences in the results of both measurements (before and after the program) showed the effect of the implemented program in the direction of positive changes in attitudes of university students towards themselves, but also to other people in terms of a more tolerant perception of differences. The results confirmed the programme’s potential for developing attitudes in the area of tolerance and especially multicultural tolerance.

Key words: multicultural tolerance, attitude, students, program verification

Problém

V poslednom desaťročí prebieha v celosvetovom meradle neobvykle intenzívna migrácia obyvateľstva z rôznych kontinentov do ekonomicky vyspelejších krajín, čo patrí k novým znakom súčasnej postmodernej spoločnosti 21. storočia. V súvislosti s týmto procesom globalizačných zmien vyvstávajú nové okolnosti a výzvy, na riešenie ktorých nie sú pripravené optimálne a konštruktívne reagovať ani demokraticky a ekonomicky najvyspelejšie krajiny.

K jedným z problémov, ktoré patria k najvypuklejším aj v krajinách Európskej únie, je akceptácia kultúrnych odlišností a transparentné odmietanie prejavov intolerancie k odlišnostiam akýchkoľvek skupín ľudí. Prejavuje sa to o. i. hosťinými postojmi k utečencom, migrantom

a prísť ahovalcom ako dôsledkami predsudkov a stereotypných presvedčení majoritného obyvateľstva. Preto je riešenie problematiky multikulturality v zmysle „*usporiadania spolužitia ľudí na jednom území, kde si každé spoločenstvo žije podľa vlastných zákonov s vlastným jazykom, podľa vlastného náboženstva a zvykov*“ (Komárik, 2007, s. 69) aktuálnou výzvou aj v podmienkach Slovenska. W. Renner (2016) na základe údajov získaných v roku 2015 prostredníctvom EurActiv uvádza, že štáty Vyšegrádskej skupiny zaujímajú negatívne stanovisko k akceptovaniu utečencov. Stanovisko vlád uvedených krajín môže odrážať podľa Rennera negatívne postoje majoritnej populácie k utečencom a žiadateľom o azyl. Renner (2016, s. 24) sa ďalej zmieňuje o výsledkoch výskumu, v ktorom „70 % respondentov zo Slovenska uviedlo, že sa *veľmi obáva*“ (*very afraid*) alebo *dosť obáva*“ (*rather afraid*) „*utečencov*“ (*of refugees*)“. Aj B. Divinský (2004, 2005, 2007) na základe viacerých prieskumov konštatuje zhoršenie vnímania cudzincov občanmi Slovenska, pričom sa jedná najmä o individuálne prejavy xenofóbie a intolerancie voči imigrantom, resp. o ich sociálne vylúčenie. Výskumný projekt „*Migrácia v SR po vstupe do EÚ*“, ktorý realizoval na Slovensku v rokoch 2004–2008 Vašečka (2009), dospel k záveru, že Slováci vnímajú príslušníkov iných národností veľmi stereotypne a s predsudkami, ktoré vyplývajú z obmedzeného množstva informácií o nich.

Je zjavné, že aj na Slovensku sa príchodom migrantov a utečencov objavuje naliehavosť podpory tolerancie, vzájomného porozumenia a odbúravania predsudkov a stereotypov. To je súčasťou multikultúrnej výchovy a vzdelávania, ktoré podľa N. Ondruškovej a N. Rasanena (1999, s. 188) nadobúdajú vo všeobecnosti významnú úlohu, narastá ich mravný obsah, nakoľko k známym funkciám vzdelávania (ekonomickej, sociálnej a pedagogickej) pribudla aj *multikultúrna výchova*. Táto novodobá zložka výchovy sa považuje za „hodnotovú výchovu“, pomocou ktorej si uvedomíme rozdiely v identitách rôznych kultúr a uznáme ich za nevyhnutné. V súčasnosti sa v súvislosti s multikulturalizmom používa aj pojem *transkulturalita*, ktorý E. Heřmanová (2014) chápe ako stav koexistencie kultúr, ktoré sú na sebe navzájom závislé. Pritom na základe dvoch kultúr vzniká akási tretia kultúra, u ktorej nie je možné presne určiť, ktoré znaky a vzorce pochádzajú z jednej a ktoré z druhej kultúry. E. Gajdošová et al. (2016) označuje transkulturalizmom vzájomné prieniky rôznych kultúr, vzájomnú výmenu ideí a hodnôt, pri ktorej sa jednotlivé kultúry navzájom menia a obohacujú.

Za najvšeobecnejší cieľ multikultúrnej výchovy sa považuje rozvoj schopností tolerovať iné kultúry, čo znamená rešpektovať existenciu iných kultúr. Ide pritom o hlbšie pochopenie a vzájomné akceptovanie odlišných kultúr. Medzi ciele multikultúrnej výchovy patrí: včleniť rôznorodé kultúry a spoločenstvá do svetovej histórie, schopnosť chápať ich diferencovaný a pritom sociálne rovnocenný vklad do svetovej kultúrnej histórie, pochopiť vzájomnú komunikáciu a dynamiku kultúr v histórii a viesť dialóg s inými kultúrami, chápať vzťahy vlastnej kultúry s inými kultúrami, chápať popri výhodách aj obmedzenia vlastnej kultúry, schopnosť byť tolerantný a empatický k iným kultúram (Bajtoš, Orosová, 2008).

Termínom tolerancia sa označuje akákoľvek forma znášanlivosti. V. Seiler a B. Seilerová (2004) upozorňujú, že sloveso *tolero* je nielen mnohoznačné, ale aj obsahovo členené. Jeho obsah sa viaže na subjekt, ktorý trpí, neviaže sa však na objekt, predmet, ktorý zapríčiňuje utrpenie a ohrozenie. Jednotlivec je predisponovaný k znášaniu alebo neznášaniu svojim psychosomatickým bytím. Proti všetkému, čo obmedzuje alebo ohrozuje jedinca samotného (zameranie na seba, endotropné), alebo jeho iné záujmy (zameranie mimo seba, exotropné), sa aktivuje odporom a tendenciou potlačiť to, teda vzťahom neznášania. Psychologické chápanie

tolerancie, s ktorým sa stotožňujeme aj my, predkladá M. Hargašová (1996), ktorá chápe toleranciu ako ochotu akceptovať odlišnosti (názory, kultúru, fyzický zjav, náboženské vyznanie, životný štýl, národnú alebo skupinovú identitu) a uznávať rovnoprávnosť všetkých ľudských bytostí. Tolerancia podľa uvedenej autorky znamená otvorenosť mysle k rozličným zmenám, schopnosť revidovať svoje názory, postoje, rozhodnutia vo svetle nových argumentov, umenie dialógu a dohovoru bez víťazov a porazených. Opakom tolerancie je intolerancia, ktorej konkrétne podoby sú veľmi rozmanité, od myšlienkového nesúhlasu až po prejavy násilia, utláčania, ničenia či iných foriem nespravodlivosti.

Vzhľadom na zistenia (Divinský, 2004, 2005, 2007; Renner, 2016; Vašečka, 2009), ktoré poukazujú na nízku toleranciu občanov Slovenska k ľuďom iných kultúr, sa nazdávame, že je potrebné pôsobiť na postoje najmä detí a mladých ľudí, keďže s toleranciou úzko súvisia. *Postoje* sa definujú ako naučené predispozície k celkovej priaznivej alebo nepriaznivej reakcii na daný objekt, osobu alebo udalosť (Fishbein a Ajzen, 1975). Postoje však nie sú len jednoduchou množinou myšlienok o nejakom objekte, ale sú spojené s činnosťou a ovplyvňujú správanie (Hayesová, 1998). Postoje predstavujú relatívne trvalú sústavu organizovaných poznatkov, citov a tendencií konania človeka vzhľadom na rozličné predmety, javy a udalosti v jeho svete. Utvárajú sa v procese socializácie prostredníctvom sociálneho učenia. Dieťa, neskôr dospievajúci si „osvojuje a získava sociálne normy, hodnoty, postoje a formy sociálneho správania, čiže stáva sa tvorom spoločenským.“ (Kollárik, 1993, s. 34).

V priebehu života človeka, na celej jeho biodromálnej dráhe sa postoje vyvíjajú a menia, sú podobné postojom jeho rodiny, školy, priateľov, neformálnych skupín, susedov, masmédií, krajiny a iných faktorov. Priaznivé postoje si človek utvára a rozvíja k ľuďom, ktorí uspokojujú jeho potreby, kým nepriaznivé má k tým, ktorí naozaj alebo iba zdanlivo ohrozujú uspokojenie jeho potrieb a dosiahnutie jeho cieľov (Kusý, Stredlová, 2003).

Hoci ľudia majú pre svoje rozhodnutia a postoje často racionálne argumenty, existuje množstvo dôkazov, že emocionálny komponent zohráva významnejšiu úlohu, než akú mu pripisuje väčšina ľudí. Zvlášť sa to týka postojov k politicky relevantným témam ako potraty, eutanázia, morálka, alebo subjektívne prežívanie bezpečia (Renner, 2016).

Keďže k znakom postojov patrí, že sú relatívne stále, ich zmena je pomerne náročným a zdĺhavým procesom. Pre jedinca sú dôležité postoje spravidla stabilizované a tak sa v živote bežne nemenia. *Zmena postojov* preto nastáva výnimočne pod vplyvom korektívnej skúsenosti, či už životnej krízy, psychickej traumy alebo iných významných udalostí v živote človeka (napr. v psychoterapii ako uvádza Yalom, 2007). No pokusy o zámernú zmenu postojov pozorujeme pomerne často napr. vystavenie pôsobeniu propagandy politických strán, rozmanitých siekt a inštitúcií, masmediálnych reklám, kampaní a pod.

Extrémne a životne významné postoje sa menia veľmi ťažko, nakoľko sa človek takejto zmene výrazne bráni preto, že tieto postoje sú súčasťou jeho psychickej integrity a sú spojené s jeho vnútornou vyrovnanosťou. Z odbornej literatúry je známe, že postoje človeka odrážajú osobnosť svojho nositeľa (Obdržálek, 2004). Jestvuje určitá súvislosť medzi konkrétnymi postojmi a istými charakteristickými črtami osobnosti. Človek má tendenciu vyberať informácie v súlade s jeho osobnosťou a videním sveta (Nakonečný, 1993) a interiorizovať tie postoje, ktoré sú v súlade s jeho osobnosťou (Krech, Crutchfield, Ballachey, 1968; Výrost, Slaměník, 1997). Aj D. Kováč (2002) uvádza, že zmeny osobnosti sú možné v oblasti postojov, hodnotových orientácií, životných štýlov.

Za zmenou postoja nestoja iba samotné fakty, dôležitejší je vzťah jedinca k týmto faktom, kontext, v akom sú predkladané a tiež dôveryhodnosť zdroja. Silnejšie pôsobia afektogénne fakty (Renner, 2016), no iba v prípade, ak neohrozujú psychickú integritu jedinca (Šamajová, 2006).

Študenti vysokých škôl - participanti nášho výskumu majú oblasť postojov už relatívne ustálenú, no nazdávame sa, že niektoré postoje ešte nie sú plne vyhranené, a preto sú ovplyvniteľné prostredím, osobnými skúsenosťami a sociálnym učením vôbec. Hoci pri vytváraní postojov zohráva primárnu úlohu rodina, v období ranej dospelosti (podľa tradičnej klasifikácie ohraničenej vekom 18–28 rokov, in Erikson 1997) pribúda okrem významu sebaregulácie a seba výchovy pri vytváraní si vlastného sveta aj dôležitosť dosiahnutia intimity v dôvernom vzťahu. Mladý dospelý je teda ovplyvniteľný aj tým, ako si osvojuje nové sociálne roly v snahe po samostatnosti a nezávislosti, no zároveň intimitu v dôvernom vzťahu. Premýšľa nad hodnotami, ktoré nachádza v novom prostredí. Ak prostredie disponuje podmienkami pre vzájomnú dôveru, rešpekt v medziľudských vzťahoch, záujmom o problémy, ktorými mladí dospelí žijú, vytvára tak priestor pre aktívne sociálne učenie v interakcii a komunikácii s nimi a tiež pre intervenčné programy pôsobiace na postoje. Pritom stratégie pôsobenia na človeka sa opierajú o zmeny v schopnostiach, intelektu a myslení, ale aj v emóciách, citoch, prežívaní a správaní (Hermochová, 1988).

Cieľ výskumu a výskumné otázky

Cieľom prezentovaného výskumu je analyzovať postoje vysokoškolských študentov zamerané na multikultúrnú toleranciu. Realizovali sme exploračný výskumný plán s cieľom porovnania postojov zisťovaných u vysokoškolských študentov pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerancie. Postoje boli zisťované prostredníctvom sémantického diferenciálu s piatimi relevantnými podnetovými slovami. Hľadali sme odpovede na tieto výskumné otázky:

VO1: Je rozdiel v konotatívnom význame slova JA pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerancie?

VO2: Je rozdiel v konotatívnom význame slovného spojenia OBYVATEĽ SLOVENSKA pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerancie?

VO3: Je rozdiel v konotatívnom význame slova MIGRANT pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerancie?

VO4: Je rozdiel v konotatívnom význame slova UTEČENEC pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerancie?

VO5: Je rozdiel v konotatívnom význame slovného spojenia MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerancie?

Výskumné metódy a výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 40 študentov 3. ročníka bakalárskeho štúdia Fakulty psychológie Paneurópskej vysokej školy, ktorí v letnom semestri v rámci predmetu Výcvik v skupinovej intervencii absolvovali intervenčný program rozvoja multikultúrnej tolerance. Podstatou programu bolo experienciálnou formou sprostredkovať študentom získavanie kompetencií v oblasti tolerance k odlišnostiam a zlepšenie sociálnych schopností a zručností, ale aj získanie základnej orientácie v problematike multikultúrnej tolerance. Predpokladali sme, že po absolvovaní programu budú študenti vedieť čo je rôznorodosť kultúr, tolerancia k odlišnostiam, multikulturalita, minorita, migrácia, akulturácia utečencov, aké sú problémy utečencov a migrantov z pohľadu prijímajúcej spoločnosti, problémy minorít. V programe boli študentom predstreté súčasné problémy multikulturalizmu v globálnom svete, aby mohli spoznať a vnímať okolnosti života iných národov, etnických skupín, príslušníkov rôznych náboženstiev a odlišných skupín. Zámerom bolo poznávanie, uvedomenie si rôznorodosti kultúr a rozvíjanie multikultúrnych kompetencií študentov prostredníctvom nadobúdania sociálnych zručností, aby dokázali uplatniť multikultúrne kompetencie v práci s deťmi a mladými ľuďmi v pozícii budúceho psychológa.

Program bol realizovaný v dvoch skupinách po 20 študentov. V každej skupine sa realizovalo 12 stretnutí, ktorých obsah bol zacielený na problematiku tolerance k odlišnostiam v súčasnom svete a spoločnosti.

Zber dát prebiehal v dvoch etapách: na začiatku semestra pred začatím výučby predmetu a na konci semestra po realizácii intervenčného programu. Vzorku tvorili všetci študenti 3. ročníka bakalárskeho študijného programu psychológia v počte 40, z toho bolo 5 mužov a 35 žien. Priemerný vek študentov bol 23 rokov (20 – 43 rokov).

Na zisťovanie postojov bol administrovaný sémantický diferenciál s podnetovými slovami JA, OBYVATEĽ SLOVENSKA, MIGRANT, UTEČENEC a MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA. Participanti posudzovali podnetové slová na 7-bodových škálach 12 párov adjektív. Škálové hodnoty konotatívneho významu jednotlivých podnetových slov vyjadrujú intenzitu postoja k podnetovým slovám, pričom pozitívne postoje vyjadrujú nízke hodnoty, indikátorom negatívneho postoja je vyššie skóre.

Zozbierané dáta sme spracovali prostredníctvom štatistického programu SPSS, pričom bola použitá deskriptívna štatistika, neparametrický Wilcoxonov test a výpočet vecnej miery signifikancie.

Výsledky

VO1: Je rozdiel v konotatívnom význame slova JA pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerance?

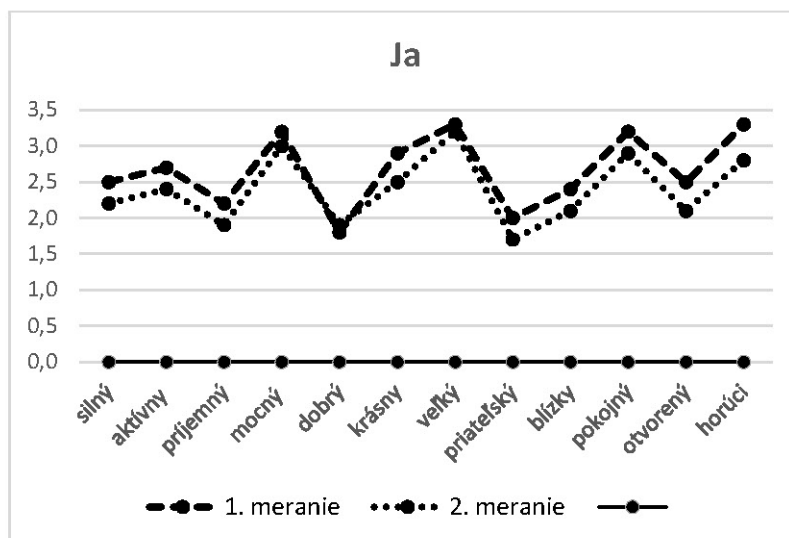
Vybrané popisné štatistiky pre podnetové slovo JA sú uvedené v tabuľke č. 1., grafické znázornenie priemerných hodnôt na 12 škálach pred a po absolvovaní intervenčného programu je v grafe č. 1. Priemerné hodnoty pre jednotlivé škály sa v prvom meraní pohybujú od 1,8 (škála dobrý – zlý) do 3,33 (škála horúci – chladný). V druhom meraní sú priemery škál od 1,70 (v škále priateľský – nepriateľský) do 3,23 (v škále veľký – malý). Konotatívny význam slova JA dosiahol vyššie hodnoty v prvom meraní vo všetkých škálach okrem škály dobrý –

zlý. Celkovo je podnetové slovo JA hodnotené skôr pozitívne, pretože hodnoty aritmetického priemeru aj mediánu dosahujú v rámci sedembodovej škály maximálnu hodnotu do 3,33.

Tabuľka č. 1: Deskriptívna štatistika konotatívneho významu slova JA pred a po absolvovaní intervenčného programu

	Škála	Meranie	AM	SD	Min	Max	Me
1	silný – slabý	1.	2,48	1,36	1	6	2,0
		2.	2,23	1,03	1	5	2,0
2	aktívny – pasívny	1.	2,73	1,36	1	6	2,0
		2.	2,35	0,98	1	6	2,0
3	príjemný – nepríjemný	1.	2,15	1,05	1	5	2,0
		2.	1,90	0,81	1	4	2,0
4	mocný – bezmocný	1.	3,20	1,14	1	6	3,0
		2.	2,95	1,15	1	7	3,0
5	dobrý – zlý	1.	1,80	0,88	1	5	2,0
		2.	1,85	0,92	1	5	2,0
6	krásny – škaredý	1.	2,90	1,13	1	6	3,0
		2.	2,52	1,04	1	5	3,0
7	veľký – malý	1.	3,27	1,18	1	6	3,0
		2.	3,23	1,23	1	6	3,0
8	priateľský – nepriateľský	1.	1,98	0,97	1	5	2,0
		2.	1,70	0,76	1	4	2,0
9	blízky – vzdialený	1.	2,40	1,32	1	6	2,0
		2.	2,08	0,83	1	4	2,0
10	pokojný – nepokojný	1.	3,20	1,49	1	6	3,0
		2.	2,88	1,52	1	7	3,0
11	otvorený - uzavretý	1.	2,45	1,47	1	6	2,0
		2.	2,10	1,28	1	6	2,0
12	horúci - chladný	1.	3,33	1,25	1	7	3,0
		2.	2,83	1,17	1	5	3,0

Graf č. 1: Priemerné hodnoty konotatívneho významu slova JA v prvom a druhom meraní

Vzhľadom na to, že získané dáta v sémantickom diferenciáli nie sú normálne rozložené, významnosť rozdielov v konotatívnom význame slova JA pred a po absolvovaní intervenčného programu sme overovali neparametrickým testom Wilcoxon (Tabuľka č. 2). Z výsledkov vyplynulo, že v hodnotení podnetového slova JA došlo po absolvovaní intervenčného programu k štatisticky významným zmenám v škálach krásny – škaredý ($Z = -2,560$, $p = 0,010$), priateľský – nepriateľský ($Z = -1,987$, $p = 0,047$) a horúci – chladný ($Z = -2,218$, $p = 0,027$). Hodnota vecnej signifikancie v týchto škálach je na strednej úrovni (v intervale $r = 0,3 - 0,5$). V ostatných škálach sa štatisticky signifikantný rozdiel v konotatívnom význame slova JA po intervenčnom programe nepotvrdil. Z hľadiska vecnej významnosti možno konštatovať stredne silný efekt účinku v škále blízky – vzdialený ($r_m = 0,301$) a slabú vecnú signifikanciu v škálach aktívny – pasívny, mocný – bezmocný, pokojný – nepokojný a otvorený – uzavretý ($r_m = 0,20 - 0,257$).

Tabuľka č. 2: Rozdiely v konotatívnom význame slova JA a OBYVATEĽ SLOVENSKA medzi prvým a druhým zberom dát (Wilcoxonov test – Z; štatistická signifikancia – p, vecná signifikancia – r_m)

Škála	JA			OBYVATEĽ SLOVENSKA		
	Z	Signifikancia		Z	Signifikancia	
		štatistická (p)	vecná (r_m)		štatistická (p)	vecná (r_m)
1 silný – slabý	-1,208	.227	.191	-0,471	.638	.074
2 aktívny – pasívny	-1,626	.104	.257	-0,992	.321	.156
3 príjemný – nepríjemný	-1,096	.273	.173	-1,550	.121	.245
4 mocný – bezmocný	-1,331	.183	.210	-2,058	.040	.325
5 dobrý – zlý	-0,028	.978	.004	-0,659	.510	.104
6 krásny – škaredý	-2,560	.010	.404	-1,493	.135	.236
7 veľký – malý	-0,222	.824	.035	-1,251	.211	.197
8 priateľský – nepriateľský	-1,987	.047	.314	-0,275	.784	.043
9 blízky – vzdialený	-1,909	.056	.301	-2,368	.018	.374
10 pokojný – nepokojný	-1,567	.117	.247	-2,097	.036	.331
11 otvorený – uzavretý	-1,336	.182	.211	-1,409	.159	.222
12 horúci – chladný	-2,218	.027	.350	-2,169	.030	.342

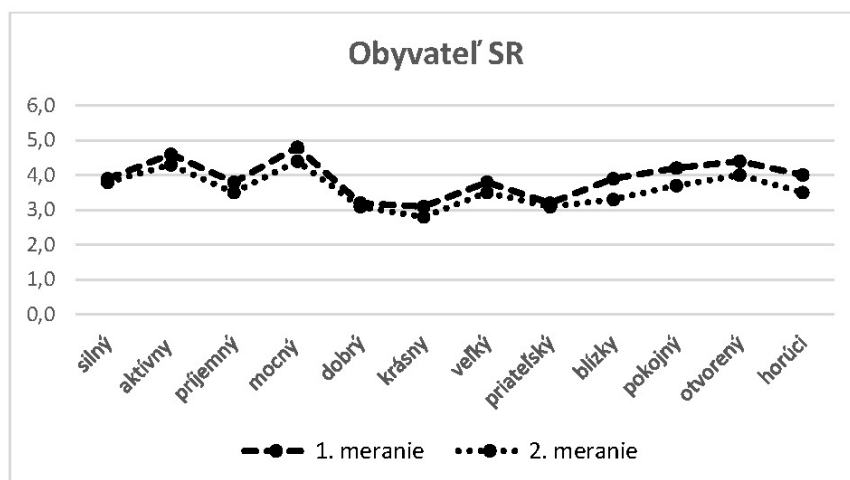
VO2: Je rozdiel v konotatívnom význame slova OBYVATEĽ SLOVENSKA pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerancie?

Hodnoty základných popisných charakteristík konotatívneho významu slovného spojenia OBYVATEĽ SLOVENSKA sú v tabuľke č. 3, prehľad priemerných hodnôt pred a po absolvovaní intervenčného programu je v grafe č. 2. Najnižšie priemerné hodnoty sme zaznamenali v oboch meraniach na škále krásny – škaredý ($AM = 3,08$ pred absolvovaním intervenčného programu a $2,83$ po intervenčnom programe). Najvyššie priemerné hodnoty v oboch meraniach boli na škále mocný – bezmocný ($AM = 4,80$ pred programom, $4,40$ po absolvovaní programu). Vo všetkých škálach vyplýva z priemerných hodnôt tendencia nižších hodnôt, teda pozitívnejších postojov zisťovaných po absolvovaní intervenčného programu.

Tabuľka č. 3: Deskriptívna štatistika konotatívneho významu slovného spojenia OBYVATEĽ SLOVENSKA pred a po absolvovaní intervenčného programu

Škála	Meranie	AM	SD	Min	Max	Me
1 silný – slabý	1.	3,88	1,26	1	7	4,0
	2.	3,80	1,29	1	6	4,0
2 aktívny – pasívny	1.	4,55	1,41	2	7	5,0
	2.	4,33	1,40	1	7	4,0
3 príjemný – nepríjemný	1.	3,77	1,58	1	7	4,0
	2.	3,50	1,32	1	6	3,5
4 mocný – bezmocný	1.	4,80	1,30	2	7	5,0
	2.	4,40	1,19	1	7	4,0
5 dobrý – zlý	1.	3,15	1,35	1	6	3,0
	2.	3,05	1,18	1	5	3,0
6 krásny – škaredý	1.	3,08	1,25	1	7	3,0
	2.	2,83	1,13	1	5	3,0
7 veľký – malý	1.	3,77	1,12	1	6	4,0
	2.	3,52	1,28	1	6	4,0
8 priateľský – nepriateľský	1.	3,15	1,12	1	6	3,0
	2.	3,10	1,32	1	5	3,0
9 blízky – vzdialený	1.	3,88	1,28	1	7	4,0
	2.	3,27	1,24	1	5	3,0
10 pokojný – nepokojný	1.	4,22	1,33	2	7	4,0
	2.	3,70	1,34	1	6	4,0
11 otvorený – uzavretý	1.	4,40	1,46	1	7	5,0
	2.	4,00	1,65	1	7	4,0
12 horúci – chladný	1.	4,03	1,25	1	7	4,0
	2.	3,52	1,26	1	6	4,0

Graf č. 2: Priemerné hodnoty konotatívneho významu slovného spojenia OBYVATEĽ SLOVENSKA v prvom a druhom meraní

Výsledky testovania rozdielov medzi prvým a druhým meraním konotatívneho významu slovného spojenia OBYVATEĽ SLOVENSKA sú v tabuľke č.2. Rozdiely sme overova-

li neparametrickým Wilcoxonovým testom. Štatisticky významné rozdiely medzi prvým a druhým meraním sa potvrdili v štyroch z 12 škál: mocný – bezmocný ($Z = -2,058$, $p = 0,04$), blízky – vzdialený ($Z = -2,368$, $p = 0,018$), pokojný – nepokojný ($Z = -2,097$, $p = 0,036$) a horúci – chladný ($Z = -2,169$, $p = 0,030$). V uvedených škálach je rozdiel medzi prvým a druhým meraním aj stredne vecne významný ($r_m = 0,325 - 0,374$). Slabú vecnú signifikanciu sme zistili pre rozdiely medzi prvým a druhým meraním v ďalších troch škálach, a to príjemný – nepríjemný ($r_m = 0,245$), krásny – škaredý ($r_m = 0,236$), otvorený – uzavretý ($r_m = 0,222$).

VO3: Je rozdiel v konotatívnom význame slova MIGRANT pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerancie?

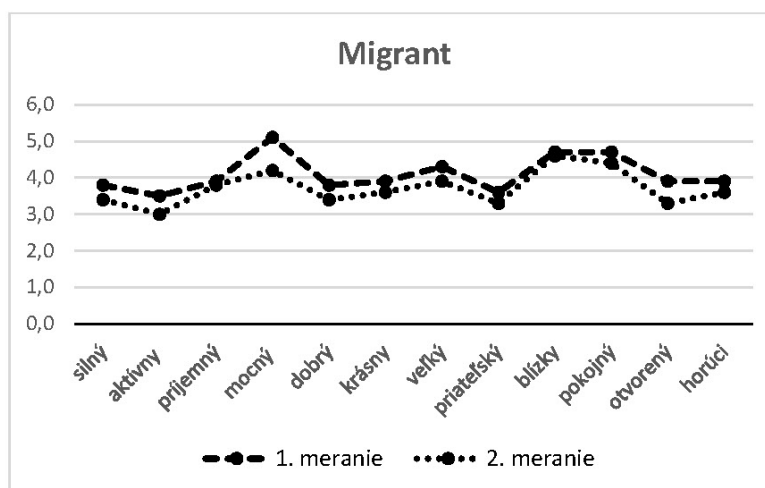
V tabuľke č. 4 sú uvedené hodnoty deskriptívnej štatistiky konotatívneho významu slova MIGRANT, v grafe č. 3 sú zobrazené priemerné hodnoty pre slovo MIGRANT na jednotlivých škálach pred a po absolvovaní intervenčného programu. Pred absolvovaním intervenčného programu boli priemerné hodnoty konotatívneho významu slova MIGRANT najpozitívnejšie, t.j. najnižšie v škále aktívny – pasívny (3,50) a najviac negatívne (najvyššie) v škále mocný – bezmocný (5,05). Po absolvovaní intervenčného programu sme najpriaznivejšie priemerné hodnoty významu slova MIGRANT zaznamenali v škále aktívny – pasívny (3,00), najsilnejšia negatívna priemerná hodnota bola v škále pokojný – nepokojný (4,42). Ako vyplýva z grafu č. 3, priemerné hodnoty konotatívneho významu slova MIGRANT boli vo všetkých škálach pozitívnejšie v druhom meraní, teda po absolvovaní intervenčného programu.

Tabuľka č. 4: Deskriptívna štatistika konotatívneho významu slova MIGRANT pred a po absolvovaní intervenčného programu

Škála	Meranie	AM	SD	Min	Max	Me
1 silný – slabý	1.	3,75	1,74	1	7	4,0
	2.	3,35	1,56	1	7	3,0
2 aktívny – pasívny	1.	3,50	1,84	1	7	3,0
	2.	3,00	1,24	1	5	3,0
3 príjemný – nepríjemný	1.	3,88	1,45	1	7	4,0
	2.	3,83	1,26	1	6	4,0
4 mocný – bezmocný	1.	5,05	1,63	1	7	5,0
	2.	4,22	1,58	1	7	4,5
5 dobrý – zlý	1.	3,77	1,29	1	7	4,0
	2.	3,40	1,10	1	6	3,0
6 krásny – škaredý	1.	3,88	1,18	1	7	4,0
	2.	3,55	1,24	1	6	4,0
7 veľký – malý	1.	4,30	1,11	2	7	4,0
	2.	3,92	1,25	1	6	4,0
8 priateľský – nepriateľský	1.	3,60	1,37	1	7	4,0
	2.	3,30	1,29	1	6	3,0
9 blízky – vzdialený	1.	4,72	1,54	2	7	5,0
	2.	4,60	1,39	2	7	4,5
10 pokojný – nepokojný	1.	4,67	1,53	2	7	4,5
	2.	4,42	1,38	1	7	4,0

11	otvorený – uzavretý	1.	3,90	1,74	1	7	3,5
		2.	3,30	1,51	1	6	3,0
12	horúci – chladný	1.	3,92	1,27	1	7	4,0
		2.	3,63	1,27	1	6	4,0

Graf č. 3: Priemerné hodnoty konotatívneho významu slova MIGRANT v prvom a druhom meraní

Rozdiely medzi prvým a druhým meraním konotatívneho významu slova MIGRANT sme zisťovali neparametrickým Wilcoxonovým testom (tabuľka č. 5). Štatisticky významné rozdiely sa potvrdili v troch škálach: mocný – bezmocný ($Z = -3,007$, $p = 0,003$), dobrý – zlý ($Z = -1,984$, $p = 0,047$) a krásny – škaredý ($Z = -2,056$, $p = 0,040$), pričom z hľadiska vecnej signifikancie ide v týchto škálach o stredne silný efekt ($r_m = 0,313 - 0,475$). Stredne silný efekt rozdielu medzi dvomi meraniami sa preukázal aj v škále otvorený – uzavretý ($r_m = 0,308$). Z ostatných škál môžeme konštatovať slabú vecnú signifikanciu rozdielov v škálach silný – slabý, aktívny – pasívny, veľký – malý a priateľský – nepriateľský (r_m medzi 0,225 a 0,265).

Tabuľka č. 5: Rozdiely v konotatívnom význame slova MIGRANT a UTEČENEC medzi prvým a druhým zberom dát (Wilcoxonov test – Z ; štatistická signifikancia – p , vecná signifikancia – r_m)

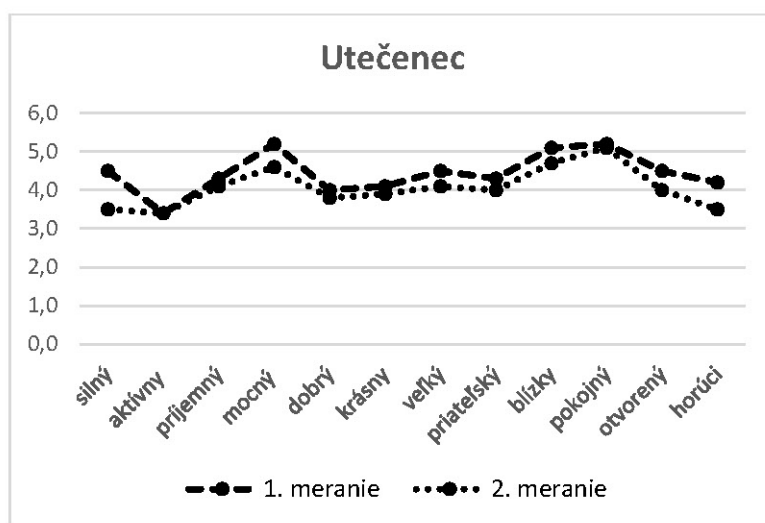
Škála	MIGRANT			UTEČENEC		
	Z	Signifikancia		Z	Signifikancia	
		štatistická (p)	vecná (r_m)		vecná (r)	vecná (r_m)
1 silný – slabý	-1,678	.093	.265	-2,659	.008	.420
2 aktívny – pasívny	-1,427	.153	.225	-0,012	.991	.001
3 príjemný – nepríjemný	-0,216	.829	.034	-0,699	.485	.110
4 mocný – bezmocný	-3,007	.003	.475	-2,051	.040	.324
5 dobrý – zlý	-1,984	.047	.313	-1,156	.248	.182
6 krásny – škaredý	-2,056	.040	.325	-1,146	.252	.181
7 veľký – malý	-1,525	.127	.241	-2,075	.038	.328
8 priateľský – nepriateľský	-1,629	.103	.257	-1,620	.105	.256
9 blízky – vzdialený	-0,430	.667	.067	-0,980	.327	.154
10 pokojný – nepokojný	-0,994	.320	.157	-0,739	.460	.116
11 otvorený – uzavretý	-1,950	.051	.308	-1,031	.303	.163
12 horúci – chladný	-1,083	.279	.171	-2,103	.035	.332

VO4: Je rozdiel v konotatívnom význame slova UTEČENEC pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerancie?

Hodnoty popisnej štatistiky pre konotatívny význam slova UTEČENEC sú uvedené v tabuľke č. 6 a znázornenie priemerných hodnôt pred a po absolvovaní intervenčného programu je v grafe č. 4. V oboch meraniach boli zistené rovnaké priemerné hodnoty na škále aktívny – pasívny ($AM = 3,40$), ktoré boli zároveň najnižšie zo všetkých škál, čo indikuje najpozitívnejšie konotatívne hodnotenie slova UTEČENEC na tejto škále. Najvyššie priemerné hodnoty indikujúce negatívny význam sledovaného pojmu boli v oboch meraniach na škále pokojný – nepokojný (v prvom meraní $AM = 5,22$, v druhom $AM = 5,08$). Pri porovnaní priemerných hodnôt pred a po absolvovaní intervenčného programu je zrejмый posun smerom k pozitívnemu pólu hodnotenia vo všetkých škálach (okrem už spomínanej škály aktívny – pasívny, kde nedošlo k zmene).

Tabuľka č. 6: Deskriptívna štatistika konotatívneho významu slova UTEČENEC pred a po absolvovaní intervenčného programu

Škála	Meranie	AM	SD	Min	Max	Me
1 silný - slabý	1.	4,45	1,97	1	7	5,0
	2.	3,50	2,03	1	7	3,0
2 aktívny - pasívny	1.	3,40	1,92	1	7	3,0
	2.	3,40	1,77	1	7	3,0
3 príjemný - nepríjemný	1.	4,28	1,43	1	7	4,0
	2.	4,13	1,56	1	7	4,0
4 mocný - bezmocný	1.	5,17	1,57	1	7	6,0
	2.	4,63	1,72	1	7	5,0
5 dobrý - zlý	1.	4,00	1,47	1	7	4,0
	2.	3,75	1,65	1	7	4,0
6 krásny - škaredý	1.	4,08	1,21	1	7	4,0
	2.	3,88	1,30	1	6	4,0
7 veľký - malý	1.	4,50	1,13	2	7	4,0
	2.	4,08	1,47	1	7	4,0
8 priateľský - nepriateľský	1.	4,28	1,47	1	7	4,0
	2.	3,95	1,32	1	6	4,0
9 blízky - vzdialený	1.	5,08	1,23	3	7	5,0
	2.	4,72	1,55	1	7	5,0
10 pokojný - nepokojný	1.	5,22	1,40	2	7	5,0
	2.	5,08	1,38	2	7	5,0
11 otvorený - uzavretý	1.	4,45	1,80	1	7	4,5
	2.	4,00	1,72	1	7	4,0
12 horúci - chladný	1.	4,22	1,53	1	7	4,0
	2.	3,52	1,62	1	6	4,0

Graf č. 4: Priemerné hodnoty konotatívneho významu slova UTEČENEC v prvom a druhom meraní

Výsledky porovnania konotatívneho významu slova UTEČENEC pred a po absolvovaní intervenčného programu sú v tabuľke č. 5 (neparametrický Wilcoxonov test). Štatisticky signifikantné rozdiely medzi prvým a druhým meraním sa potvrdili v štyroch škálach: silný – slabý ($Z = -2,659$, $p = 0,008$), mocný – bezmocný ($Z = -2,051$, $p = 0,040$), veľký – malý ($Z = -2,075$, $p = 0,038$) a horúci – chladný ($Z = -2,103$, $p = 0,035$). Výpočet vecnej signifikancie pre uvedené škály potvrdil stredne silný efekt ($r_m = 0,324 - 0,420$). Slabú vecnú signifikanciu pre rozdiel v konotatívnom význame slova UTEČENEC medzi prvým a druhým meraním sme overili ešte v škále priateľský – nepriateľský ($r_m = 0,256$).

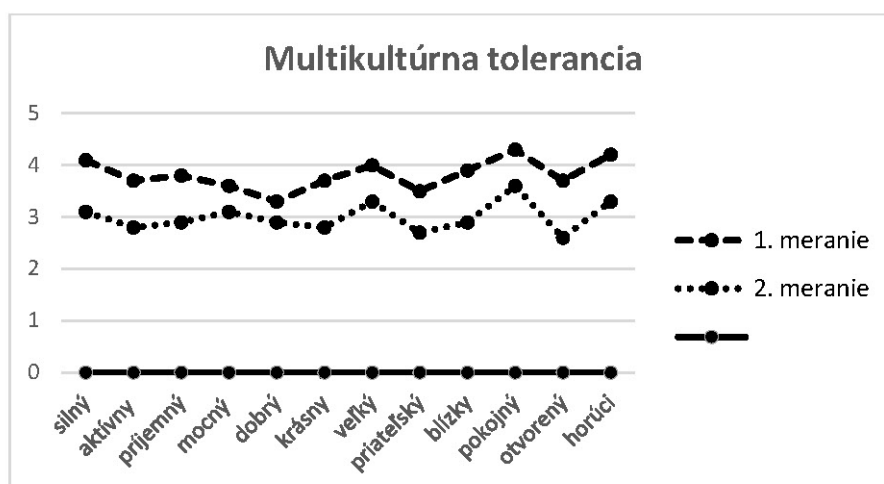
VO5: Je rozdiel v konotatívnom význame slovného spojenia MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA pred a po absolvovaní intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerance?

Údaje o základných deskriptívnych štatistikách konotatívneho významu slovného spojenia MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA sú v tabuľke č. 7, priemerné hodnoty škál sú zobrazené v grafe č. 6. Údaje v tabuľke i grafe svedčia o tom, že priemerné hodnoty vo všetkých škálach boli po absolvovaní intervenčného programu nižšie, takže konotatívny význam pojmu MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA bol v druhom meraní pozitívnejší. Pred absolvovaním intervenčného programu sa najpozitívnejšie hodnotenie pojmu MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA prejavilo na škále dobrý – zlý ($AM = 3,33$), po absolvovaní programu na škále otvorený – uzavretý ($AM = 2,63$). Najvyššie priemerné hodnoty pojmu MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA (to znamená najnegatívnejšie hodnotenia) boli v oboch meraniach zaznamenané na škále pokojný – nepokojný (1. meranie $AM = 4,33$, 2. meranie $AM = 3,58$).

Tabuľka č. 7: Deskriptívna štatistika konotatívneho významu slovného spojenia MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA pred a po absolvovaní intervenčného programu

Škála	Meranie	AM	SD	Min	Max	Me
1 silný – slabý	1.	4,10	1,65	1	7	4,0
	2.	3,10	1,55	1	7	3,0
2 aktívny – pasívny	1.	3,73	1,58	1	7	3,0
	2.	2,83	1,45	1	7	3,0
3 príjemný – nepríjemný	1.	3,77	1,62	1	7	4,0
	2.	2,90	1,58	1	7	3,0
4 mocný – bezmocný	1.	3,63	1,51	1	7	3,0
	2.	3,10	1,52	1	7	3,0
5 dobrý – zlý	1.	3,33	1,56	1	7	3,0
	2.	2,88	1,51	1	7	3,0
6 krásny – škaredý	1.	3,73	1,43	1	7	4,0
	2.	2,83	1,36	1	7	3,0
7 veľký – malý	1.	3,98	1,59	1	7	4,0
	2.	3,30	1,57	1	7	3,0
8 priateľský – nepriateľský	1.	3,45	1,68	1	7	3,0
	2.	2,73	1,54	1	7	2,0
9 blízky – vzdialený	1.	3,92	1,65	1	7	4,0
	2.	2,88	1,44	1	7	3,0
10 pokojný – nepokojný	1.	4,33	1,69	1	7	4,0
	2.	3,58	1,65	1	7	4,0
11 otvorený – uzavretý	1.	3,65	1,69	1	7	4,0
	2.	2,63	1,55	1	7	2,0
12 horúci – chladný	1.	4,17	1,38	1	7	4,0
	2.	3,30	1,51	1	7	3,5

Graf č. 6: Priemerné hodnoty konotatívneho významu slova MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA v prvom a druhom meraní

Výsledky testovania rozdielov medzi prvou a druhou administráciou sémantického diferenciálu v hodnotení pojmu MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA sú v tabuľke č. 8. Údaje v tabuľke potvrdili štatisticky signifikantné rozdiely v deviatich z 12 škál. S výnimkou troch škál (mocný – bezmocný, dobrý – zlý, veľký – malý) je štatistická významnosť rozdielov testovaných Wilcoxonovým testom veľmi vysoká alebo vysoká (v rozsahu $p = 0,000 - 0,018$). Z hľadiska vecnej signifikancie je vysoká miera v škálach silný – slabý ($r_m = 0,540$), aktívny – pasívny ($r_m = 0,564$), príjemný – nepríjemný ($r_m = 0,533$), krásny – škaredý ($r_m = 0,515$), blízky – vzdialený ($r_m = 0,555$) a otvorený – uzavretý ($r_m = 0,592$). Stredne silný efekt sa potvrdil v škálach veľký – malý ($r_m = 0,301$), priateľský – nepriateľský ($r_m = 0,375$), pokojný – nepokojný ($r_m = 0,385$) a horúci – chladný ($r_m = 0,479$). Slabá úroveň vecnej signifikancie sa týka rozdielov medzi prvým a druhým meraním v škálach mocný – bezmocný ($r_m = 0,238$) a dobrý – zlý ($r_m = 0,247$).

Tabuľka č. 8: Rozdiely v konotatívnom význame slovného spojenia MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA medzi prvým a druhým zberom dát (Wilcoxonov test – Z; štatistická signifikancia – p, vecná signifikancia – r_m)

Škála		Z štatistická (p)	Signifikancia	
			vecná (r_m)	
1	silný - slabý	-3,418	.001	.540
2	aktívny - pasívny	-3,571	.000	.564
3	príjemný - nepríjemný	-3,377	.001	.533
4	mocný - bezmocný	-1,510	.131	.238
5	dobrý - zlý	-1,567	.117	.247
6	krásny - škaredý	-3,263	.001	.515
7	veľký - malý	-1,909	.056	.301
8	priateľský - nepriateľský	-2,374	.018	.375
9	blízky - vzdialený	-3,512	.000	.555
10	pokojný - nepokojný	-2,441	.015	.385
11	otvorený - uzavretý	-3,748	.000	.592
12	horúci - chladný	-3,034	.002	.479

Diskusia

Zámerom intervenčného programu rozvoja multikultúrnej tolerance bolo interaktívnou formou pomocou edukatívnych a experienciálnych metód rozvinúť a prehĺbiť u študentov sebaopoznanie, porozumenie interpersonálnym procesom, sociálnej kompetencii v situáciách navodzujúcich multikultúrne interakcie. Zároveň mali študenti v procese rozvoja komunikačných zručností a multikultúrnych spôsobilostí prostredníctvom sebareflexie a spätnej väzby porozumieť svojím zdrojom a limitom pri preberaní zodpovednosti za vlastné správanie. Efektívnosť programu sme predpokladali v dvoch rovinách: jednak v prínose pre študentov v ich vzťahu k iným ľuďom, ale aj vo vzťahu k sebe samým. Preto v rámci sociálnych zručností boli zastúpené aj prvky vzťahujúce sa k sebe samému, ktoré sa prejavujú v sebaopoznaní, sebareflexii, autenticite

a sú vyjadrené postojom k sebe samému – JA. V konotatívnom význame pojmu JA nastali zmeny okrem štatistickej aj vo vecnej významnosti smerom ku pozitívne podfarbenému sebahodnoteniu (krásny, horúci, priateľský). Tieto zistenia ukazujú, že program navodil u študentov zmeny v smere priaznivejšieho vnímania samého seba. Možno usudzovať, že program facilitoval aj posuny smerom k osobnostnej zrelosti študentov, na čo poukazovali aj zistenia T. Šiškovéj (1998) o súvislosti osobnostnej zrelosti s vývinom postojov pozitívnym smerom.

Pri sledovaní rozdielov v konotatívnom význame slova OBYVATEĽ SLOVENSKA sme po skončení programu zistili pozitívne posuny smerom k štatistickej a vecnej významnosti v adjektívach mocný, blízky, pokojný a horúci. Študenti po skončení programu vnímali obyvateľov Slovenska pozitívnejšie, ich postoj je priaznivejší aj v ďalších troch ukazovateľoch (príjemný, krásny, otvorený). Poukazuje to na zisk z intervenčného programu, v ktorom študenti na základe nových skúseností s efektívnymi vzorcami správania v sociálnych situáciách bezpečného a podporujúceho prostredia nadobudli priaznivejšie percepcie seba (ako obyvateľa Slovenska), ale aj iných ľudí. Je to v súlade s výskumami, ktoré realizovali Jarošová et al. (2001) a Šamajová (2006). Možno usudzovať, že u študentov došlo k zmene postoja k obyvateľovi Slovenska, nakoľko pozitívny posun sme zaznamenali v 7 z 12 škál (4 rozdiely sú stredne vecne významné, 3 sú slabšie vecne významnosti).

Pozitívnejšie priemerné hodnoty významu slova MIGRANT vo všetkých škálach po skončení programu poukazujú na efektívnosť intervenčného programu. V roku 1994 Rimóczyová a Hargašová zistili, že vysokoškolsky vzdelaní mladí ľudia sa kategoricky stavajú proti zriaďovaniu utečeneckých táborov, pociťujú strach ako negatívnu emóciu voči Albáncom, Srbom, Rumunom a Ukrajincom. Po odstupe viac ako 20 rokov sme aj my zaznamenali pri prvom meraní pomerne vysoké hodnoty v škálach (od 3,50 po 5,05) pri pojme migrant. Po skončení programu došlo v 8 z 12 škál k významnému pozitívnemu posunu (od 3,00 po 4,42).

Šamajová (2005) vo výskume tolerancie k odlišnostiam na vidieckych a mestských školách stredného Slovenska zistila, že adolescenti prejavovali vysokú úroveň neznášanlivosti voči Rómom, Maďarom, ale tiež utečencom. Pripisovala to nekritickému preberaniu predsudkov a stereotypov rodičov a iných dospelých. Aj keď je vek študentov nášho výskumného súboru vyšší, vidíme, že pri vstupnom meraní bola najvyššia priemerná hodnota (5,22) v škále pokojný – nepokojný pri pojme UTEČENEC, pri meraní po programe klesla na 5,08. Za pozitívne možno označiť posuny smerom k priaznivému pólu vo všetkých škálach uvedeného pojmu (okrem škály aktívny – pasívny). V štyroch škálach sa jedná o stredne silný efekt vecnej významnosti, v jednej škále (priateľský – nepriateľský) ukázal výpočet vecnej signifikancie slabý efekt.

Pri sledovaní efektu programu sme zistili, že najpozitívnejšie hodnotenie pojmu MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA sa prejavilo na škále dobrý – zlý. Pred absolvovaním programu bol priemer tejto škály 3,33 po skončení dosiahol priemer 2,88. Pri škále pokojný – nepokojný zostali študenti v hodnotení v rovnakej časti škály aj po skončení programu (4,33 resp. 3,58). Pozitívne vecne významné zmeny nastali vo všetkých škálach, z toho v 6 s vysokou mierou efektu a štatisticky významné sa ukázali v 10 z 12 škál. Tieto výsledky korešpondujú so zisteniami výskumu Šamajovej (2006), ktorá referovala pozitívne ovplyvnenie postojov adolescentov k fyzickým, psychickým a sociálnym odlišnostiam u rovesníkov na základe pôsobenia programu tolerancie. V experimentálnej skupine zistila v reteste významne pozitívnejšie postoje ako pri vstupnom meraní. Rovnako aj v našom výskume sme zistili rozdiely vo väčšine škál v prospech nárastu multikultúrnej tolerancie po skončení programu.

Limity štúdie

Naše zistenia vyznievajú optimisticky, no sme si vedomí viacerých limitov realizovaného výskumu. Jedným z nich môže byť aj tendencia študentov dávať lektormi očakávané odpovede po skončení programu. Už pri prvom meraní si mohli študenti uvedomiť zámer testovania, svoje odpovede si zapamätať a pri druhom meraní po skončení programu dávali sociálne žiaduce odpovede, ktoré prispôbili tomuto zámeru (Disman, 2002). Rovnako sa mohol prejaviť efekt zrenia v dobe medzi prvým a druhým meraním. Hoci sme pri zisťovaní krátkodobého účinku programu použili ako jeden z ukazovateľov aj kontrolnú skupinu, výsledky sme neuviedli, nakoľko sú v procese spracovávania.

Záver

V meraní konotatívneho významu podnetových slov a slovných spojení sa potvrdili zmeny vo väčšine sledovaných ukazovateľov smerom k pozitívnejšiemu hodnoteniu po absolvovaní intervenčného programu. Z psychologického hľadiska je povšimnutiahodné, že po absolvovaní intervenčného programu došlo k posunu konotatívneho významu pojmu MULTIKULTÚRNA TOLERANCIA k pozitívnemu pólu vo všetkých škálach (všetky zmeny boli vecne významné). Vo väčšine škál bol rozdiel medzi dvomi meraniami vecne významný pre pojmy JA a MIGRANT (v ôsmich z 12 škál) a pre pojmy OBYVATEĽ SR (v siedmich z 12 škál). V najmenšej miere sa menil konotatívny význam pojmu UTEČENEC, v ktorom bol vecne významný rozdiel potvrdený v piatich škálach.

Záverom možno konštatovať, že realizácia preventívneho programu rozvoja multikultúrnej tolerance na vzorke vysokoškolských študentov priniesla po preskúmaní jeho krátkodobého účinku výsledky, ktoré potvrdili potenciál tohto programu pre rozvíjanie postojov vo sfére tolerance a zvlášť multikultúrnej tolerance.

Literatúra

- Bajtoš, J., & Orosová, R. (2008). Implementácia novodobých zložiek výchovy do vyučovacieho procesu na SŠ. In Danek, J. (Eds.) *Výchova v pedagogickom výskume a praxi*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava: Katedra pedagogiky Filozofickej fakulty UCM, pp. 54–64.
- Disman, M. (2002). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Divinský, B. (2004). *Migration Trends in Selected EU Applicant Countries: Volume V – Slovakia. An Acceleration of Challenges for Society*. Bratislava/Vienna: International Organization for Migration.
- Divinský, B. (2005). *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike. Stav, trendy, spoločenské súvislosti*. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung.
- Divinský, B. (2007). *Country report Slovak Republic on migration and asylum 2003*. Berliner Institut für Vergleichende Sozialforschung for EU Commission. Berlin: European Migration Network.
- Erikson, E. H. (1997). *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: Lidové noviny.
- Fishbein, M.A., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Gajdošová, E., Renner, W., Kanderová, D. & Dvorská, B. (2016). *Multikultúrna tolerancia v práci psychológov v školách*. Praha: Wolters Kluwer.

- Hargašová, M. (1996). Výchova k demokracii – výchova k lidským právům a toleranci. In: *Pedagogické rozhledy*, 5, 1996/97, pp. 2–4.
- Hayesová, N. (1998). *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Hermochová, S. (1988). *Sociálně psychologický výcvik II*. Příručka pro vedoucí skupin. Praha: SPN.
- Heřmanová, E. (2014). *Transkulturalita*. Dostupné online: <http://www.artslexikon.cz//index.php?title=Transkulturalita> [Cit. 24. 2. 2019].
- Jarošová, E., Komárková, R., Pauknerová, D., & Pavlica, K. (2001). *Trénink sociálních a manažerských dovedností*. Praha: Management Press.
- Kollárik, T. (1993). *Sociálna psychológia*. Bratislava: SPN.
- Komárik, E. (2007). Tolerancia kultúr a problém kultúrnej identity. In Gajdošová, E. et al. *Multikultúrne tolerantná škola. Rozvoj tolerance žiakov k migrantom v školskom vzdelávacom programe*. Bratislava: Stimul.
- Kováč, D. (2002). *Osobnosť: od formovania k sebauvárania*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Krech, D., Crutchfield, R. S., & Ballachey, E. L. (1968). *Človek v spoločnosti*. Bratislava: SAV.
- Kusý, M., & Stredlová, T. (2003). *Tolerancia*. Příručka o výchove k toleranci. Dunajská Streda: Lilium Aurum.
- Nakonečný, M. (1993). *Základy psychologie osobnosti*. Praha: Management Press.
- Obdržálek, P. (2004). Sociálne postoje. In Kollárik, T. a kol. *Sociálna psychológia*. Bratislava: Univerzita Komenského. pp. 259–291.
- Ondrušková, N., & Rasanen, R. (1999). *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava: IRIS.
- Prígl, A. (1995). *Vybrané kapitoly zo sociológie*. Žilina: VŠDS.
- Renner, W. (2016). Attitudes towards Asylum Seekers and Refugees. In Gajdošová, E. et al. (Eds). *Multikultúrna tolerancia v práci psychológov v školách*. pp. 22–35.
- Seiler, V., & Seilerová, B. (2004). *Tolerancia a intolerancia v biosociálnej determinácii*. 2. vydanie. Bratislava: Vladimír Seiler.
- Šišková, T. (1998). *Výchova k tolerancii a proti rasizmu*. Praha: Portál.
- Šamajová, G. (2006). *Zmena postojov pubescentov k odlišnostiam u rovesníkov vplyvom programu rozvoja tolerance*. Dizertačná práca. Bratislava: FFUK.
- Vašečka, M. (2009). Postoje verejnosti k cudzincom a zahraničnej migrácii v Slovenskej republike. Dostupné online: [file:///C:/Users/HP%20NTB/Downloads/postoje_verejnosti_k_cudzincom_iom%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP%20NTB/Downloads/postoje_verejnosti_k_cudzincom_iom%20(1).pdf) [Cit. 23. 4. 2018].
- Výrost, J., & Slaměník, I. (1997). *Sociální psychologie – Sociálna psychológia*. Praha: ISV.
- Yalom, I. D. (2007). *Teorie a praxe skupinové psychoterapie*. Praha: Portál.